

բեռնութիւն ունէր, որովհետեւ հեռաւոր Արեւելքի եւ յատկապէս Հնդկաստանի հետ առեւտրական ճանապարհն այդտեղից էր անցնում, իսկ Աղուանները շատ անգամ խանդարում էին այս հաղորդակցութիւնը կասկեան ծովեզերքի միջոցով: Ներսէս կայսրն այս խանդարումն արգելելու եւ Աղուաններին պատժելու համար ընդարձակ միջոցներ ձեռք առաւ: Բայց նա առաջինը չէ եղած այս դործում:

«Ներսէս՝ կասպից ծովու իր ձեռնարկութիւնների մէջ, Սելեւկոս Նիկատորի հետքերուն վրայէն ընթացած է: Այս յունական արքունի տան Ասիոյ մեծագոյն իշխանը, իր որդւոյն՝ Անտիոքոսի գահակցութեան շրջանին՝ ուրեմն 285—282 տարիներուն, (Ն. Ք.) Պատրոկլէսի առաջնորդութեամբ արշաւախումբ մը առաքած է կասպից ծովը խուզարկելու: Ծովակալը կաւկասի շրջանին հիւսիսային լեռնոտէն նաւարկած է ծովեզերի վեր, մինչեւ այն վայրը, ուր կարծած է կասպից ծովու՝ հիւսիսային Ուկրաինայի միացման տեղը հասած ըլլալ»¹:

Պոմպէոսի արշաւանքից յետոյ մի քանի դար Հռոմի եւ Վրաստանի մէջ քաղաքական յարաբերութիւններն անընդհատ շարունակուել են: Վրաստան ունէր իր ազգային թագաւորներն, ինչպէս նախորդ Գլխում տեսանք, բայց գտնուում էր Հռոմի թէ քաղաքական եւ թէ մշակութային ազդեցութեան տակ:

Մցխէթի մօտ 1864ին գտնուած է մի յունական արձանագրութիւն, Յ. Ք. 75ին գրուած, որտեղ ասուած է թէ Վեսպասիանոս կայսրն եւ իր որդիքը Տրտոս եւ Գոմեստիանոս՝ ամբողջութեամբ շինեցին Վրաստանում, ի պատիւ կեսարի (Վեսպասիանոսի) բարեկամ Միհրդատ Վրաց արքային եւ հոռոմէացիներին համակրող վրացի ժողովուրդին: Երբ Պարթեւները Հռոմ ծանուցին Փարսաման թագաւորի գաւաճանութիւնը Հռոմի դէմ, վրացի թագաւորն անձամբ Հռոմ գնաց (138 Յ. Ք.) եւ այնպէս յաջողութեամբ իր դատը պաշտպանեց Ագրիանոս կայսր եւ ծերակոյտի առջեւ, որ բոլորովին արգարացած վերագարձաւ այնտեղից:

Հռոմի դերիշխանութիւնը Վրաստանի վրայ, այս շրջանում, եւ առհասարակ նրանց քաղաքական յարաբերութիւններն ունէին իրենց նպաստաւոր կողմը Վրաստանի հա-

¹ Ներսէս կայսր արեւելեան քաղաքականութիւնը. Հանդէս Ամսօրեայ, 1933, էջ 86:

մար, երկրի անտեսական զարգացման տեսակէտից: Այդ ժամանակ, Վրաստանում բազմաթիւ ճանապարհներ են շինուել, զորքի երթեւեկութեան համար, ծաղկել է առեւտուրը եւ հոռոմէական դրամ է մտել, որ դործածուել է միջազգային յարաբերութիւններին համար: Թէեւ միւս կողմից գեղացիներն անընդհատ կոիւնների պատճառով չեն կարողացել իրենց սովորական երկրագործութեան եւ այգեգործութեան յարատեւ կերպով նուիրուել, որով ժողովուրդը անտեսապէս եւ նաեւ բարոյապէս ինկել է:

Ինչպէս տեսանք, մեծ տարբերութիւն կայ Վրաց Տարեգրքի յիշած եւ օտար պատմագիրների նշանակած արքայական անունների մէջ: Հետեւեալ ցուցակը կը պատկերացնէ այս տարբերութիւնը՝ այն ժամանակամիջոցում, որ ընդգրկուած է Ա. դարից (Ն. Ք.) մինչեւ Գ. դար (Յ. Ք.) շրջանը, յատկապէս մինչեւ Խոսրովեան-Սասանեան հարստութեան բազմիւր Վրաստանի գահի վրայ:

Ա. Հստ վրաց Տարեգրքի:

- Բարթոմ 66—33 Ն. Ք.:
- Միրվան Բ. 33—23 Ն. Ք.:
- Արչակ Բ. 23—2 Յ. Ք.:
- Աղերկ 2—55 Յ. Ք.:
- Բարթոմ 55—72 եւ Բարթոմ:
- (Կայոս) Բաոս 72—87 եւ Փարսաման Ա.:
- Արմաղէ 87—103 եւ Աղորկ:
- Դէրոկ 103—118 եւ Համազասպ Ա.:
- Միհրդատ Ա. 118—129 եւ Փարսաման Բ.:
- Աղմի 129—132:
- Փարսաման Գ. 132—182:
- Համազասպ Բ. 182—186:
- Բէվ (Վիրոն) 186—213:
- Վաչէ 213—231:
- Բակուր Ա. 231—246:
- Միհրդատ Բ. 246—262:
- Ասիակուր 262—165:
- Միրիան 265—342 (?) որով սկսում է Սասանեան-Խոսրովեան հարստութիւնը:

Ջուանչէրի հայերէն «Վրաց Պատմութեան» մէջ պակասում է Բակուր Ա. եւ Միհրդատ Բ. արքաների շրջանը, երկուսն էլ, Արչակեան հայազգի տոհմից, որոնք ըստ մեծ Տարեգրքի յաջորդել են Վաչէին: Ջուանչէր ուղղակի անցել է Ասիակուրին:

Բ. Հստ արտաքին պատմագրաց:

- Արտոկ (Արտոկիւս) 65 Ն. Ք.:
- Փարսաման (Փարսամանիս) 41 Ն. Ք.:
- Միհրդատ (Միթրդատիս) 41 Ն. Ք.:
- Փառնարաս (Փառնա՛վասոս) 36 Ն. Ք.:
- Միհրդատ 35 Ն. Ք.:
- Փարսաման 117—138 Յ. Ք.:
- Միրիան (Մէրիրանէս կամ Մերիհանէս) 361 Յ. Ք.:
- Ասիակուր եւ Սաուրմակ 368—374 Յ. Ք.:

Այսպիսի տարբերութիւն, ինչպէս դիտենք, գոյութիւն ունի նաեւ Հայոց Պատմութեան սկզբնական շրջանի եւ արտաքին պատմագիրների մէջ: Շահեկան է մեզ համար այն մանրամասնութիւններն, որ հաղորդում են հոռոմէական պատմագիրները Հայաստանի գահին տիրող երկու վրացի իշխանների մասին:

Յ. Ք. Ա. դարում Հայաստան փոխի մերթ Պարթեւները եւ մերթ Հռոմայեցիների ազդեցութեան տակ էր գտնուում, թէեւ պարթեւական ազդեցութիւնը գերակշռող էր: Պարթեւները խորապէս համոզուած էին իրենց ժամանակ ուժեղ կուսակիցներ եւ միեւնոյն ժամանակ ուժեղ պարթեւ Արշաթեամբ իրենց գահաժառանգ պարթեւ Արշաթեամբ իրենց գահաժառանգ հայկական գահի կին յաջողեցան Արտաշատի հայկական գահի վրայ բազմեցնել: Այս իրողութիւնը հոռոմէական քաղաքականութեան մեծագույն փրփու էր, ուստի Տիրերիոս կայսրը որոշեց բռնի ձեռքով Արշաթեան հեռացնել եւ նրա տեղ իր հոռոմէական թագաւորութեան տակ գտնուած մի իշխան վանաւորութեան տակ հոռոմէական գահաժառանգ Միհրդատն էր, Վրաց թագաւոր ժառանգ Միհրդատն էր, Վրաց թագաւոր Փարսամանի կրտսեր եղբայրն, որ ընդունեց եւ Փարսամանի յաջորդութեամբ յաջողեցրեց հոռոմէական կայսրն այս յանձնարարութիւնը: Փարսաման էլ իր կողմից օգնեց իր եղբոր Հայաստանի գահի վրայ բազմելու եւ վրացական բանակը դրեց նրա կարգադրութեան տակ: Հոռոմէական պատմագիր Տակիտոսի ասելով, մայեցի պատմագիր Տակիտոսի կաշառելով, Միհրդատ Արշաթեան ծառաներին կաշառելով, նրան սպանել է տալիս եւ ապա վրացական դորքով յարձակուած է Հայաստանի վրայ, երբեք չէր Միհրդատն արքայազանը եւ ինքը վրաւում է Արտաշատ մայրաքաղաքն եւ ինքը թագաւոր նստում: Պարթեւները չեն հաշտուում այս իրողութեան հետ եւ բանակ են ուղարկում Միհրդատի դէմ: Միհրդատ հայ ուղարկում Միհրդատի դէմ: Միհրդատ հայ եւ վրացի զորքի զլուխն անցնելով, յաջողու-

թեամբ կուռում է Պարթեւների դէմ եւ նրանց դուրս քշում Հայաստանից: Սրանով չբաւարանալով նա աշխատում է խոհեմ քաղաքականութեամբ էլ իր գահն ամրացնել, ուստի բանակցութեան մէջ է մտնում Պարթեւների հետ, որպէս զի սրանք իրենց թշնամութիւնը դադարեցնեն իր գահակալութեան դէմ: Այդ բանակցութիւնը Հռոմի կասկածն է յարուցանում: Հոռոմէացիք՝ հայ-պարթեւական համաձայնութիւնը ձախողեցնելու համար, խարէութեամբ Միհրդատին Հռոմ են կանչում: Միհրդատ խաբուում է եւ գնում, բայց այնտեղ նրան բանտարկում են: Երկար ջանքերից յետոյ Միհրդատ արգարացնում է իր վարմունքն եւ կարողանում է Հայաստան դառնալ: Սակայն այս անգամ էլ Պարթեւներն են վրդովուում նրա Հռոմ գնալուց եւ նրա բացակայութիւնից օգտուելով ներս են խուժում եւ Հայաստանի մի մասը գրաւում: Միհրդատ ստանց յուսահատուելու հայ եւ վրացի զորք է հաւաքում եւ նախ արտաքին թշնամուն դուրս է քշում Հայաստանից, ապա պատժում է իրեն հակառակորդ հայ իշխաններին եւ նորից թագաւորում: Բայց դարձեալ խաղաղութիւնը խախտում է. այս անգամ նրա հետ գժտուող իր սեպհական եղբայրն է լինում, Վրաց թագաւոր Փարսամանը, որին օտար պատմիչները Փարսամանոս են կոչում: Ինչ որ Հռոմայեցիք եւ Պարթեւները չէին կարողացել անել, իր սեպհական եղբորը ին յաջողում է անել, ստակալի նենդամութեամբ եւ անդթութեամբ: Այս եղբորը ին՝ վրացի Հռոմայեցի իշխանն, որին Չամչեան նկարագրում է իբրեւ «առոյգ, վայելուչ հասակով եւ հզոր զօրութեամբ» 20 տարեկան մի երիտասարդ, գալիս է Միհրդատի քով, իբրեւ իրախոտական: Նա այնպէս է ձեւացնում, իբր թէ իր հօր, Փարսամանից վռնտուած, աղաւիտ է Միհրդատին: Եւ սա խաբուում, ընդունում է նրան, մանաւանդ որ Հռոմայեցիք իր փեսան էր: Նենդամիտ իշխանը լուր է ուղարկում իր հօրը, եւ սա Վրաց բանակով մտնում է Հայաստան եւ սկսում է երկիրն աւերել: Միեւնոյն ժամանակ Հրազամիդը մի քսոմենի ռճիք է դործում: Նա իր դաւաղիքների ձեռքով խեղդում է իր հօրեղբորը, Միհրդատին, եւ սպանում է նրա բոլոր մերձաւորներին, կնոջը, քրոջը եւ քեռորդիներին, որպէս զի ինք կարողանայ անարգել թագաւորել Հայաստանի վրայ: Հռոմայեցիք էլ պաշտպանում

